

Tranziția democrației către populism

Adrian Severin

1. Șocul fără terapie

Prăbușirea ordinii comunismului real în Europa Centrală și de Est la finele penultimului deceniu al secolului trecut a inaugurat în statele regiunii respective tranziția de la totalitarism la democrație, de la economia de comandă la economia de piață și de la societatea închisă și controlată la societatea deschisă și liberă. La nivel global aceasta a însemnat prăbușirea sistemului mondial comunist și sfârșitul ordinii mondiale bipolare, determinând încetarea Războiului rece – mai degrabă din lipsă de combatanți decât din cauza victoriei clare și nete a taberei occidentale capitaliste – și începerea tranziției omenirii către o nouă ordine mondială. Schimbările radicale intervenite la nivelul fostului bloc comunist și pe plan global au condus inevitabil la modificări ale modului de viață și ale obiectivelor strategice ale democrațiilor occidentale obligându-le și pe acestea la reforme structurale interne și implicându-le, pe cale de consecință, într-un proces propriu de tranziție.

Potrivit analizei contemporane cu evenimentele menționate, în țările Europei Centrale și de Est tranziția a cunoscut două modele, fiecare indicând un grad diferit al voinței politice de schimbare – adică de rupere de trecutul totalitar comunist: terapia de șoc și terapia graduală. Pe această bază s-a delimitat Grupul de la Vișegrad – Ungaria, Polonia, Cehoslovacia – care a fost privit ca fiind campionul terapiei de șoc și ca atare cel mai apt de integrare rapidă în ordinea euro-atlantică. Bulgaria și mai ales România au fost privite ca exponente ale terapiei graduale. Statele Grupului de la Vișegrad și-ar fi consumat tranziția în post-comunism în timp ce Bulgaria și România și-ar fi trăgănat-o în cel mai bun caz în neo-comunism și în cel mai rău caz în cripto-comunism. În realitate, distincția amintită a avut mai mult explicații geopolitice externe decât de politică internă. Polonia, Ungaria și Cehoslovacia erau țări având frontieră comună cu blocul euro-atlantic și de aceea păreau cele mai susceptibile și mai dezirabile spre a fi obiectul expansiunii acestuia spre est. Vidul de influență lăsat de retragerea precipitată a URSS se cerea umplut și Occidentul, luat prin surprindere, nu a reușit să imagineze mai mult decât un minimal și prudent „*Drang nach Osten*” (salt spre est). Aceeași prudență incultă și mioapă a generat și proiectele care, într-un fel sau altul, identificau gestiunea optimă a succesiunii sovietice în Europa Centrală și de Est cu refacerea Sfântului Imperiu Roman de origine Germană; ceea ce echivala cu construirea unei Uniuni Europene pe baze religioase – anume, catolice și protestante – prin (re)integrarea în Comunitatea Europeană a tuturor fostelor provincii habsburgice (austro-ungare). Samuel Huntington cu al său conflict al civilizațiilor (mai degrabă al culturilor), nu a făcut decât să ofere argumente teoretice unei asemenea agende politice.

La scurtă vreme de la declanșarea tranziției, când, în țările Grupului de la Vișegrad guverne de stânga au fost aduse la putere pe valul nemulțumirilor sociale subsecvente reformelor economice radicale și aplicării impopularelor politici macroeconomice stricte, au apărut voci care au criticat terapia de șoc. Din cauza ei și a suferințelor sociale pe care le provocase, chipurile, comuniștii – fie ei și reformați – reveneau în avanscena politică cu riscul de a compromite transferul rapid și total al modelului de viață occidental. Oricum, „comuniștii reformați” polonezi, maghiari și cehi – slovacii alunecau încet spre naționalism și de aceea reprezentau specia cea mai rea a tranziției, „național-comuniștii”, în condițiile în care național-comunismul era „ultimul stadiu de dezvoltare a comunismului” – erau preferabili „comuniștilor nereformați” români și, eventual, bulgari. (Criteriul distincției între „partidele comuniste reformate” și „partidele comuniste nereformate” era pur și simplu faptul că primele se constituiseră pe ruinele fostelor partide comuniste de tip sovietic sub acțiunea aripii marxiste dizidente a acestora. Cum Partidul Comunist Român fusese lipsit de o asemenea aripă iar partidele românești post-comuniste de stânga se formaseră în afara liniei de succesiune a fostului partid unic, ele au fost calificate, aberant, drept „partide comuniste nereformate”. Toate partidele stângii moderne erau așadar partide comuniste nereformate dacă nu se născuseră din comuniști reformați, adică dizidenți!).

Ceea ce se cerea stângii „comuniștilor reformați”, în schimbul sprijinului occidental pentru realizarea ireversibilității emancipării țărilor lor de sub tutela imperiului sovietic în cădere, prin integrarea în alianțele euro-atlantice, era să aplice politicile economice ale dreptei neo-liberale sintetizate în așa-zisul „consens de la Washington” și reformele democratice listate în așa-zisul „Document de la Copenhaga”.

Astăzi, când cele mai multe state ale fostului bloc comunist central și est european (inclusiv țările baltice) au devenit membre ale NATO și UE iar URSS a dispărut, măsurătorile arată că rezultatele la care ele au ajuns sunt aproximativ aceleași indiferent că au urmat calea terapiei de șoc sau a terapiei graduale. Nivelele performanței economice și cele ale libertății democratice, ca și cele ale insatisfacției sociale sunt echivalente. De aici concluzia unor analiști potrivit căreia modelul ales al tranziției nu a contat în cele din urmă. Spre deosebire de aceștia cred că modelul ales a contat. Lipsa decalajelor semnificative cu privire la rezultate se explică prin faptul că, în realitate, modelul aplicat nu a fost diferit decât în mintea – de cele mai multe ori marcată de prejudecăți și de interese geopolitice – celor care l-au contemplat și descris. Pretutindeni s-a produs un șoc. Altfel schimbarea nu ar fi putut avea loc cu profunzimea, în sensul și la termenele necesare. Intensitatea și efectele șocului au diferit în funcție de mărimea țării / societății în cauză, de volumul și ritmul investițiilor străine și de tradițiile culturale ale elitei politice naționale post-comuniste. Problema este că nicăieri șocul – mai mult sau mai puțin puternic – nu a fost asociat cu vreo terapie. Pretutindeni în Europa Centrală și de Est post-comunistă am avut de a

face cu un șoc fără terapie. Aceasta explică o mare parte a problemelor esențiale ale post-tranziției.

2. Criza epistemologică post-comunistă

Așezând egalitatea în poziția de valoare supremă și modalitate perfectă de organizare a societății, comunismul a dat un sens vieții oamenilor mobilizându-i la lupta cu orice expresie a inegalității. Potrivit doctrinei comuniste nu era vorba despre egalitate ca mijloc – în formula liberală a egalității șanselor – și nici de egalitate ca scop – în formula social-democrată a redistribuției bunăstării prin politici publice – ci de egalitate ca rezultat – garantat prin atotputernicia și unicitatea conducătorului politic. În acest sens clasele sociale adverse sau concurente trebuiau desființate prin aducerea tuturor la statutul de proletar, averea fiecăruia fiind redusă la forța sa de muncă. Se credea că a asemenea egalitate poate garanta în mod natural coeziunea și coerența societății, ea generând spontan solidaritatea colectivistă. Mulți au crezut în această teorie. Ea a ajuns să fie aproape un substitut de religie.

De la un moment dat s-a constatat însă că egalitatea obligatorie înseamnă lipsirea de libertate și că absența libertății duce la stagnare, adică la stoparea progresului. În atari condiții egalitatea forțată s-a putut menține doar în penurie. Lupta pentru supraviețuire la care sărăcia i-a împins pe oameni a distrus într-o primă fază solidaritatea iar în faza următoare egalitatea însăși. Lipsiți de capital financiar membrii societății comuniste au căutat să își rezolve problemele existențiale prin acumularea și utilizarea „capitalului social” (adică a capitalului de relații, prietenii, informații). „Marii capitaliști ai comunismului” – cu tendințe monopoliste asemeni oricărui capitalist – au creat o categorie de privilegiați ai sorții și statului totalitar cunoscută sub denumirea de „nomenclatură”. Ei nu puteau opera decât prin coruperea sistemului comunist pe care tot ei îl controlau și îl conduceau, Astfel corupția a devenit un adevărat sistem de gestiune a treburilor publice. Ordinea comunistă care ar fi trebuit să fie cea a egalilor și prin aceasta una esențialmente cinstită, a devenit obiectiv coruptă. Așadar în locul egalității și solidarității s-a ajuns la inegalitate și egoism, cu sacrificiul libertății și cinstei. Mitul construit în jurul setului de valori comuniste s-a prăbușit lăsând pe toți cei ce crezuseră în el fără sens al existenței și fără un model care să le ghideze cugetările și acțiunile.

Post-comunismul a propus un alt set de valori și a promis că el poate fi transpus în viață întrucât nu este utopic asemenea proiectului comunist. „Visul post-comunist” – sau, poate, „visul capitalist” – a așezat în centru – aproape prin logica simetriei cu comunismul – ideile de libertate, prosperitate și solidaritate. Libertatea produce prosperitate iar prosperitatea este singura resursă care permite solidarității să creeze prin redistribuție și servicii publice, un „stat al bunăstării”. Comunismul distribuie prin instrumentul dictaturii sărăcie; capitalismul redistribuie prin instrumentul democrației avuția produsă în și prin

libertate. Religia(-surogat) comunismului a fost înlocuită odată cu căderea comunismului real de religia(-surogat) capitalismului.

Potrivit unor estimări, deși nemulțumirile legate de practicile și performanțele regimurilor politice comuniste erau larg răspândite, participarea conștientă și activă la dărâmarea acestor regimuri s-a redus la circa 4% din populație. Restul populației a apreciat, în cea mai mare parte a ei, că factorul politic trebuie condamnat pentru îndepărtarea de valori dar că valorile rămân valabile. Ele indică atitudinea pe care ordinea socială trebuie să o promoveze și explică de ce acea ordine este justă. Într-un astfel de context se înțelege șocul epistemologic suferit de societățile intrate în tranziție, ca urmare a schimbării sistemului oficial de valori. Vechile valori în care mase importante de oameni mai credeau, au început să se relativizeze până la perimare sub efectul discursului public devenit pluralist (ceea ce, în sine, era un element de șoc după monopolismul anterior), dar și al comparației între ideile care dădeau sens și explicau viața în comunism și cele care le luau locul în capitalismul emergent.

Societatea post-comunistă de tranziție care se străduia să devină capitalistă, se caracteriza însă prin absența capitalului privat, a clasei mijlocii și societății civile. Colectivismul impus anterior prin metode totalitare era cu totul altceva decât comunitarismul cerut pentru buna funcționare a democrației pluraliste. În aceste condiții a fost aproape imposibil ca din mecanismele tranziției să fie excluse acumularea primitivă de capital, transformarea „capitalului social” de tip comunist în capital financiar utilizabil pe o piață liberă insuficient reglementată și corupția structurală ca mod de gestiune a afacerilor publice. În condițiile în care de la habitudinea super-reglementării s-a trecut la șocul dereglementării, oamenii de rând s-au simțit – pe drept sau pe nedrept – abandonați de stat și pierzând încrederea în instituțiile publice și-au căutat protecție la potențaii locali privați, produs al proceselor de transformare și acumulare menționate anterior. Aceștia au intrat în concurență cu statul căutând totodată să îl slăbească și să îl controleze, să îl domine și să se bucure de privilegiul protecției lui. Astfel statul nu a mai putut funcționa decât dacă o parte semnificativă a banului public se transforma în ban privat și intra în circuitul unei redistribuții secundare sau terțiare.

Așa s-a prăbușit și încrederea în valorile capitalismului transformate, la rândul lor, în mituri – adică în istorii exemplare dar ireale. Libertatea ca mecanism de organizare și dinamizare a societății a fost resimțită tot mai mult ca o povară inutilă atâta timp cât beneficiile sale palpabile sunt, în cel mai bun caz și pentru cei mai mulți, modice. Promisiunea mobilizatoare și inspiratoare a prosperității a fost descalificată de contrastul neliniștitor cu realitatea permanentelor incertitudini, a crizelor economice, financiare și monetare, a falimentelor, privatizărilor păguboase și șomajului (deopotrivă corectiv și structural), a precarității protecției și asistenței sociale, a costurilor exorbitante ale serviciilor publice. Comparativ cu certitudinile deșertului comunist jungla capitalistă apare multora ca declanșarea Armaghedonului. O atare comparație, în

sine, relativizează valorile în numele cărora s-a legitimat post-comunismul. În fine, așteptarea solidarității a fost compromisă de teribila polarizare socială rezultată din tranziție. Ea a condus nu numai la excluderea unei mari mase de săraci dar și la izolarea sau la auto-izolarea celor bogați, într-o societate în care bogăția naște ură și este privită ca expresie legică a corupției.

Integrarea europeană – presiunea externă, în general – a determinat o ajustare a produsului tranziției, astfel cum a fost descris mai sus, impunând în procesul post-tranziției, într-o anumită măsură, ordine, echilibru și transparență, raționalism și spirit pozitiv. Astfel democrația anarhică s-a apropiat de democrația participativă iar economia de pradă și-a apropiat principalele standarde ale economiei de piață funcționale. Aceasta nu a schimbat, însă, prea mult – și nici nu avea cum să schimbe – lucrurile în plan epistemologic, în zona încrederii în valori și a capacității de a afla de la ele și prin ele sensul vieții, scopul și explicația existenței.

Adâncirea crizei epistemologice consecutivă relativizării valorilor post-comunismului și a pierderii credinței în ele, are două explicații suplimentare. Pe de o parte este vorba despre modul birocratic în care a avut loc procesul de pregătire a țărilor Europei Centrale și de Est pentru admiterea în NATO și UE. Reformele necesare au fost mai mult impuse decât explicate. Populația a fost mai mult obligată să le acumuleze decât ajutată să le înțeleagă și să le asimileze. Strategia progresului prin introducerea formelor străine – fie ele și superioare în modernitatea lor – fără fond autohton în loc să inspire și să mobilizeze masa, a derutat-o și alienat-o. Mai mult încă, întrucât adesea politicile de integrare au intrat în contradicție cu politicile de creștere a țărilor aspirante la integrare, s-a creat sentimentul că de fapt extinderea NATO și UE nu sunt expresii ale unui ideal superior de re-unificare a Europei și de reconciliere a geografiei euro-atlantice cu istoria spațiului euro-atlantic, ci o nouă formă de ocupație străină, este drept, mai respectuoasă pentru drepturile individului și mai promițătoare pentru existența lui. Pe asemenea baze, UE despre care se spera că va oferi o nouă religie, nu a furnizat decât o nouă liturghie; și aceea oficiată de preoți care au uitat valorile simbolizate de ritual ori nu mai cred în ele.

Pe de altă parte, criza epistemologică din Europa Centrală și de Est se suprapune peste o criză similară a Occidentului și a întregii lumi. Pierzându-și adversarul – comunismul sovietic – democrațiile occidentale care se definiseră în special prin contrast cu el, și-au pierdut sensul identității și al țintei. Ele nu mai știu cine sunt și încotro merg. Ceea ce înainte părea un dat de la sine înțeles este pus acum în discuție. Lipsită de presiunea externă a comunismului mondial, democrația și libertatea se atrofiază pe plan intern în țările capitalismului occidental. Cetățenii au sentimentul că o ordine a murit fără ca alta să se nască; și nici măcar nu știu în ce direcție să caute această nouă ordine.

Dacă la nivel național sentimentul „sfârșitului de veac” (al Apocalipsei) este foarte prezent – nu neapărat conștientizat – lucrurile sunt cu atât mai grave la nivel global. În timp ce democrația relațiilor inter-naționale a fost adusă în

stare de criză, odată cu dreptul internațional, de izbucnirea conflictelor post bipolare – de la cel din Cecenia la cel din Kosovo, de la cel din Irak la cel din Transnistria și de la cel din Nagorno-Karabakh la cel din Afganistan – democrația transnațională nu reușește să se afirme. Omul de rând are impresia că avionul zboară într-o direcție necunoscută iar pilotul lipsește din carlingă.

Pe acest fond se dezvoltă fundamentalismele de tot felul și populismul cel mai josnic. Ele sunt consecința crizei epistemologice generalizate. Ecoul lor în țările Europei Centrale și de Est este cu atât mai puternic cu cât punerea în discuție a valorilor a fost mai dramatică acolo iar speranța că schimbarea va aduce clarificări rapide a creat așteptări nerezonabile urmate de dezamăgiri pe măsură.

3. Populismul și nevoia de mituri

Populismul este o tehnică prin care instrumentele, mecanismele și procedurile democratice sunt folosite în disprețul scopurilor democrației, precum și cu prețul, dacă nu chiar cu intenția, sacrificării / subminării lor. Din aceste motive populismul este un pericol mortal pentru democrație. Între ele există o contradicție de fond care impune democrațiilor – de dreapta, centru sau stânga – combaterea populismului fără ezitare și cu aceeași energie cu care s-a luptat împotriva extremismului – de dreapta (fascist) sau de stânga (comunist).

Populismul este o realitate de netăgăduit în Europa de azi. Întrebarea este de ce se bucură el de o asemenea popularitate, de un asemenea apel public? Răspunsul nu poate fi decât acela că populismul răspunde unei nevoi profunde, esențiale a ființei umane. Altfel nu ar avea o asemenea priză la mase și nu ar fi atât de periculos. Care este acea nevoie? Este nevoia de mit! Adică nevoia unui model de viață presupus a fi fost confirmat de practică și reputat a fi desăvârșit, a cărui realizare sau reluare dă o motivație superioară existenței umane și o explicație ori o orientare acțiunii sociale.

Încercând să se surprindă esența definitorie a ființei umane s-a vorbit despre *homo sapiens*, *homo faber*, *homo ludens* sau *homo religiosus*. Pe această linie putem adăuga și sintagma *homo mitologicus*. Ea afirmă adevărul potrivit căruia omul nu are numai nevoie să mănânce, să se îmbrace și să locuiască, ci și să creadă în ceea ce face, respectiv să creadă că ceea ce face are un sens, are o explicație și o utilitate respectabile. Mitul oferă temeuri unei asemenea credințe.

Idealul este ca omul să își stabilească ținte reale și realiste. În principiu, nimeni nu aleargă după ținte nerealiste. Întrucât nu se poate ști cu precizie ce este realist și ce nu, realismul unui proiect actual se poate măsura prin referire la împrejurarea că acel proiect a fost realizat în trecut. Dacă odată o anumită țintă a putut fi atinsă atunci înseamnă că este rezonabil să gândești că ea mai poate fi atinsă și altă dată. Dacă în trecut atingerea unei ținte a adus fericirea, atunci și atingerea ei în viitor va avea aceleași consecințe.

O astfel de logică nu este rea. Mitul nu este, însă, o istorie reală ci una imaginară. Ea nu descrie trecutul așa cum a fost ci așa cum am fi vrut să fie. Ca

aspirație și ca mod de mobilizare la autodepășire mitul are aptitudinea de a juca un rol pozitiv în istorie. Problema apare atunci când omul confundă mitul cu istoria; iar asta se întâmplă atunci când realitatea nu îi place și de aceea refuză să mai creadă în ea, preferând să se refugieze în iluzie, în vis, în posibilitate, în virtual. Cei care nu își găsesc securitatea materială, cei nemulțumiți de rezultatele acțiunii concrete își caută azil în securitatea simbolică, se ascund în mit.

Miturile pot fi grupate în două categorii: mituri tribale și mituri arhetipale. Miturile tribale sunt miturile care promovează modelul diferențierii și al confruntării. Cele arhetipale propun o țintă care unește, care îi adună pe oameni în jurul unei idei superioare dedicată binelui comun, în susținerea unui proiect federalizator conform cu un model inițial (arhetipul) unanim acceptat drept exemplar, perfect.

Miturile arhetipale sunt folosite ca forță motrice în „strategia proiectelor comune”. Un asemenea proiect nu inspiră neapărat. El poate convinge dar nu și emoționa, entuziasma, mobiliza afectiv. Pentru aceasta este nevoie ca proiectul să fie asociat unui mit. Comunitatea europeană a cărbunelui și oțelului a fost un proiect federalizator asociat cu mitul arhetipal al păcii eterne. Respectiva asociere i-a asigurat succesul. UE – urmașa Comunității – este un proiect de aceeași natură dar care este lipsit de mit. De aceea masele îi sunt indiferente dacă nu chiar ostile iar elitele se văd obligate să îl promoveze prin manevre înșelătoare; manevre care pot aduce unele succese tactice dar sunt condamnate la eșec strategic.

Miturile tribale sunt cele adoptate de exponenții populismului. Morfologia lor cuprinde patru elemente: dușmanul damnat; poporul ales care trebuie și poate fi salvat; salvatorul providențial; soluția salvării, cu atât mai eficientă – ori mai degrabă mai convingătoare – cu cât este mai simplă și mai pe înțelesul tuturor. Dușman poate fi oricine care este identificat cu „celălalt”: un alt popor, un vecin, un concurent, Europa, America, Rusia, arabii, musulmanii, întunericul, marea, lupii, corupții, vrăjitorii, imigranții, neo-protestanții, bogații, săracii, elitele, analfabeții, corupții, cei care reușesc, cei care pierd etc. Lista este practic infinită și ea se aranjează după nevoi. Totul este ca un inamic să fie identificat. El este pe cât de vicios pe atât de definitiv condamnat. Executarea condamnării nu vine, însă, de la sine. „Masa” – respectiv, cedentul puterii care este miza pariului populist – ar fi, la rândul ei, „condamnată” la fericire dar această fericire nu se obține fără sacrificiu. Până la sacrificiu „masa aleșilor” este victima „inamicului public”, ea fiind astfel pedepsită, în virtutea unei justiții imanente, pentru pasivitatea sa, pentru acceptarea nedreptății. „Salvatorul” – în fapt, liderul populist – este nu doar acela care nu acceptă existența adversarului – căci despre aneantizarea iar nu despre îndreptarea lui, prin definiție imposibilă, este vorba – ci este gata să se sacrifice în luptă pentru a împlini destinul pozitiv al salvării masei. Sacrificiu care – nu-i așa? – este primit întotdeauna cu bucurie de cei ce urmează să fie salvați fără a-și asuma riscuri personale. În fine, soluția propusă de Salvator este apreciată nu în funcție de capacitatea de adecvare a mijloacelor

la datele problemei de rezolvat ci ținând seama de gradul în care ea confirmă așteptările masei și îi legitimează opțiunile. De aceea eșecul nu îi este imputat aproape niciodată liderului populist. Întrucât comportamentul mitic se bazează pe confuzia dintre real și posibil, masa este satisfăcută definitiv prin simplul fapt al indicării de către liderul populist a remediei ori a traseului preferat de ea între mai multele posibile. Satisfacția de a i se fi confirmat visul este suficientă. Cei mai mulți nici nu se așteaptă ca visul să prindă viață. Neîmplinirea nu omoară nici visul și nici pe cel care îl întreține. Un vis poate fi omorât doar de un alt vis. Un mit poate fi distrus doar de un alt mit. Până atunci, soluții în aparență eficiente se dovedesc, pe termen mediu și lung, contraproductive ele contribuind mai degrabă la îndepărtarea țintei decât la apropierea poporului de ea. Pentru un asemenea rezultat orice lider democrat ar fi supus sancțiunii populare. Liderul populist nu răspunde pentru rezultatele concrete ci doar pentru întreținerea sentimentului reconfortant că ele sunt realizabile. Adică, practic, nu răspunde de loc; ori cel puțin nu este tras la răspundere de mase, prin proceduri democratice. Populismul și populismul pot fi dărâmați doar de simbolurile pe care le-au creat, atunci când scapă de sub control evoluția acestora, sau de către miturile și simbolurile de înlocuire.

În legătură cu populismul există o serie de idei preconcepute care trebuie înlăturate sau, după caz, nuanțate. Astfel se afirmă că: a) populismul merge mână în mână cu incultura; b) populismul merge mână în mână cu sărăcia; c) populismul merge mână în mână cu vârsta (în sensul că tinerii ar fi mai puțin vulnerabili față de mesajul populist); d) populismul merge mână în mână cu naționalismul; e) populismul merge mână în mână cu anti-europenismul; f) populismul merge mână în mână cu extremismul. În confruntarea cu practica aceste teze nu rezistă; cel puțin în formulări atât de nete. Există numeroase personalități cu o educație și o instrucție înaltă care sunt populiști. (Un exemplu în acest sens este așa numitul „grup al intelectualilor Președintelui” în România.) În același timp, printre liderii populiști sau printre cei ce se lasă seduși de populism întâlnim mulți oameni cu averi considerabile. De mituri au nevoie și bogații, cu atât mai mult cu cât și ei pot fi obiect al marginalizării sau excluderii într-un anumit context social. De asemenea, numărul tinerilor prinși în curentul populismului este cu atât mai mare cu cât confuzia de valori, nerăbdarea și frustrările sunt mai numeroase în rândurile generației tinere. În special actuala generație tânără poate fi numită „generația acum!”. Ea nu acceptă faptul că atingerea unui obiectiv necesită cu atât mai mult timp cu cât obiectivul este mai complex. Pentru cei care pretind satisfacții imediate populismul exercită o puternică atracție. Nu este adevărat nici că populismul este indisolubil legat de naționalism. Chiar dacă național-populismul este forma cea mai răspândită și mai periculoasă a populismului, se pot întâlni și populisme lipsite de dimensiunea naționalistă. Există, astfel, populisme transnaționale și populisme infra-naționale care postulează ideea că fericirea poate fi asigurată prin desființarea sau reducerea la simbol a statelor națiune. (Exemple de acest tip sunt

teoriile autonomiei teritoriale pe criterii etno-culturale ori cele promovând regionalizarea europeană pe criterii pur geopolitice.) După cum există populisme lipsite de orice conotație etnică. (De exemplu populismul centrat pe lupta împotriva corupției în contextul căreia corupții sunt identificați cu toți cei care au reușit să se îmbogățească ori să urce în ascensorul social, reduși, pe de altă parte, la cercul adversarilor politici.) În măsura în care viitorul UE depinde de capacitatea cetățenilor statelor membre de a-l defini pe „celălalt” – așa cum opinionează Emanuel Todd – orice fel de mit tribal este, în esență și până la urmă, anti-european. Totuși se întâlnește și un populism european. Este vorba despre populismul celor care încearcă să promoveze ideea europeană prin americanofobie sau prin rusofobie. În fine, populismul poate fi identificat cu extremismul în măsura în care el fundamentează atitudini și politici anti-sistem (respectiv anti-democratice).

Populismul utilizează regulile de mișcare ale sistemului pe care îl neagă. De aceea uneori populiștii stabilesc performanța de a fi în același timp și în guvern și în opoziție. Victima este întotdeauna sistemul și de aceea sistemul trebuie să se doteze cu norme și metode pentru interzicerea populismului. Altminteri, tocmai o atare ambivalență perversă face ca în formă populismul să nu fie totdeauna extremist. Caracterul aparent rezonabil – populiștii fac adesea apel ipocrit la rațiune – asociat cu contestarea de fond radicală măresc aptitudinea populismului de a seduce masa abandonându-i în realitate interesele. Declinul moral și coruperea coeziunii sociale care rezultă de aici fac din corupție o lege *sine qua non* a populismului iar din populism un pericol extrem pentru orice ordine socială și în special pentru ordinea democratică.

Toate aceste nuanțări sunt importante întrucât, pe de o parte, arată eficiența limitată a unor remedii altminteri considerate ca excepționale – cum ar fi creșterea nivelului general de educație și informare a populației – iar pe de altă parte, indică gradul ridicat de pericolozitate al oricăror forme de complezență față de populism sau de conviețuire și cooperare cu acesta. Combaterea populismului nu se poate face prin preluarea – nici măcar *cum granum salis* ori cu titlu provizoriu – lozincilor, temelor sau metodelor populiste ci prin oferirea unor agende distincte apte a inspira masa și prin dezvoltarea unor atitudini diferite dar care să degajeze aceeași autenticitate inflexibilă pe care doar o mimează populismul.

4. Visul european

Lupta cu populismul presupune înlocuirea miturilor tribale de care el se servește prin mituri arhetipale. După decenii de absență a conflagrațiilor majore pe teritoriul Europei pacea nu mai constituie o idee federalizatoare. Spațiul rămas astfel vacant trebuie umplut prin definirea unui alt „vis european”.

Pe această linie idei precum cea de „reunificare a Europei”, de construcție a unui „demos european” – edificat la fel cum au fost inventate și create din aproape nimic națiunile, de „identitate europeană” sunt esențiale. Democrația

națională se află indiscutabil într-o criză din care nu va putea fi scoasă prin reîncălzirea miturilor secolului al XIX-lea. Confruntate cu eșecuri materiale tot mai numeroase și cu neputința de a satisface cu resursele naționale limitate așteptările unei populații trăind efectiv într-o lume globală, guvernele statelor națiune trebuie să reinventeze democrația națională articulându-o cu democrația transnațională și cu cea locală. Cum democrație fără demos nu poate exista este imperios necesar ca alături de demosul național și de cel alcătuit de comunitățile locale, precum și împreună cu ele, să fie inventată și „națiunea cosmopolită europeană”. O atare națiune nu distruge națiunile culturale sau pe cele civice ci le creează un nou spațiu de securitate și evoluție. De aceea, excluderea din Tratatul european de la Lisabona a însemnelor și simbolurilor UE („sufletul viu” al Tratatului, cum le-au spus unii) a fost un act populist care, asemenea oricărui populism, a părut că rezolvă rapid și ușor o problemă dar s-a îndreptat chiar împotriva obiectivului vizat. Reducerea simbolurilor europene nu lasă mai mult spațiu pentru afirmarea simbolurilor naționale ci reduce șansele supraviețuirii acestor simboluri, tot mai golite de conținut și cu semnificații uitate. Elementele de coeziune ale unei suprastructuri politice transnaționale, odată descoperite și adoptate, vor crea condițiile reabilitării coeziunii naționale, oferind mai multă securitate națională reală cetățenilor reali.

Cu titlu de ipoteză ce rămâne de demonstrat, se poate avansa ideea că „securitatea” poate sta în centrul definiției „visului european” federalizator actual. Este vorba despre o securitate cu patru dimensiuni: individuală sau personală; colectivă sau socială; națională sau culturală; internațională sau globală. Pornind de aici cetățenilor trebuie să li se explice că:

a) securitatea fiecăruia împotriva agresiunii reprezentate de crima organizată, terorism, migrația ilicită, traficul ilicit și alte amenințări neconvenționale care s-au globalizat poate fi garantată mai bine prin efortul reunit al tuturor europenilor, pe un teritoriu pe care frontierele statelor nu mai constituie adăpost pentru rău făcători;

b) securitatea muncii, educației, sănătății, mediului și altele asemenea în care sunt interesate comunitățile de indivizi poate fi asigurate numai prin punerea la un loc a resurselor statelor membre și gestionarea lor în comun; într-un atare context fenomenul migrației poate fi transformat dintr-un pericol într-o sfidare și dintr-o sfidare într-o oportunitate pentru dezvoltarea civilizației și culturilor europene;

c) securitatea etno-culturală într-o Europă cu frontiere naționale spiritualizate, fără linii de demarcație politică interne și lipsită de dualismul cu potențial conflictual „majoritate națională - minorități naționale” (deci într-o Europă a minorităților sau a comunităților naționale), poate fi promovată fără restricții, tensiuni și temeri întrucât drepturile culturale se vor fi desprins de drepturile teritoriale iar „națiunile culturale”, reîntregite fără a se fi recurs la modificări de frontieră, vor înlocui vechile raporturi asimetrice decurgând din disparitățile cantitative cu raporturi simetrice stabilite pe criterii calitative;

d) securitatea relațiilor internaționale se va consolida cert ca urmare a transformării Europei-piață într-o Europă-putere capabilă să concureze cu ceilalți mari actori globali, să protejeze și să promoveze interesele specifice ale europenilor, respectiv valorile și modul de viață specific europene.

Insecuritatea tot mai accentuată a cetățenilor europeni, accentuată de criza epistemologică în care se găsesc, îi va îndemna să caute refugiu în medii diferite celui național caracterizat în prezent printr-o criză a valorilor, a mecanismelor (instituțiilor) și a eficienței. Direcția în care ei o vor lua poate fi aceea indicată de populism și care îi va duce în neo-feudalism sau cea indicată de spiritele democrației vizionare care îi poate duce în post-modernism. Alegerea va depinde, în cele din urmă, de capacitatea asocierii științei de a gestiona cu arta de a inspira. „Visul european” centrat pe arhetipul securității ar putea face diferența.